

ság-gazdagság joga és lehetősége... Egy erő már összefűzte (vagy láncolta) e sokféle másságot ezen a nyughatalatlan vidéken. A Monarchia minden antidemokratikussága ellenére – amely megérdemelt bukásához vezetett – a legprosperálóbb alakulata, korszaka volt az általa összefogott népek, országok történelmének. Rövid fennállása alatt: működött. Az akkor felhalmozott szellemi és anyagi tőkét, infrastruktúráját fogyasztjuk (romboljuk) ma is anélkül, hogy valami szervesen alkotót teremtettünk volna helyébe”.

Kőbányai könyve észrevételezi, hogy egyfelől az atomizálódás tünetei – paradox módon – szinte egybeesnek a civil társadalom talpraépítkezésének, szervezkedésének szimp-tómáival, s a legszomorúbb prognózis szerint nehéz elképzelni, hogy ezek után még a maiak életidejében behegedjenek a sebek. Ilyen közérzet is volt már, legutóbb a második világháborút követően. Másfelől, magasabb és elméletibb szférákban pedig így tételez: „A Szarajevó-origóponton, 320 000 ember meztelen életén keresztül most a világ háromféle felfogása és azok szerveződési formái mérik össze alkotó- és rombolóerejüket, illetve lehetőségeiket. Államoké, az államokat magukba olvasztó nagy nemzetközi integrációké és a személyek integritását megőrző kisközösségeké. Modelljeik, stratégiáik nemcsak az oly bizonytalan háborús térség jövőjét tapogatták ki, de behatárolják a XXI. századba lépő civilizációknak konfliktuselhárító, feloldó mechanizmusát is.”

Egyelőre „gyulladt tekintetű kisvárosokon, falvakon” halad át Kőbányai tolla és kamerája. Külön kiemelendő irányának helyenként költői szépsége is a pontosság bővölete mellé. „A földerengő nap – két hét óta először – diadalmasan tekint szét a számára egy és oszthatatlan tájon”; vagy „Majd egy másik, jobb állapotú (hídon) egyensúlyozunk át, amelyet – ama közös európai álmot szimbolizálандó – maga Eiffel mérnök tervezett, akár a mi Nyugati pályaudvarunkat. Srdján megmutatja azt a nevezetes helyet, ahol Gavrilo Príncipe lelőtte a Monarchia eszméjét”... „A hídra nyúló utca sarkán az aktus emléket hirdető márványfeliratot és a diák történelmi elrugaszkodásának lába nyomát őrző, járdába mélyesztett táblát muzulmán szélsőségesek kirobbantották.” A szellem ha bármilyen közel hajlik is, madártávlatra megmarad: az ironia fölénye. Apro-pó: emlékek. A kultúra – emlék. De ami nem közös emlék (sőt egymással ellentétes értelmű) – nem marad fenn: nem bírja ki az impéri-

umváltások földrengéseit, melyek nem csak az élő emberanyagba vágnak előszeretettel széles rendeket, új (sugar)utakat. Mi is tart-hatná az időben, térben mindenképpen változó embereket, nemzedékeket, emberiségeket közös nevezőn, ebben a tekintetben leg-alább? Nagyon kevés dolog.

Hiszen pár év alatt, egy-egy ezredforduló (századfordulócska) nyomása alatt geológiai-vá öregednek a közelmúltak tudatrétegei is. Kőbányai János SZARAJEVÓI JELENTÉS címen nagyszabású – és nagyvonalú – körképet fest a délszláv dráma „legmacbethibb” színpadán, avagy e térség zsidóságának páratlan finomságú monográfusaként mutatkozik be egy bosnyák haditudósítás monumentális kulisszái között? Mindkettőt következetesen és nagy írástudói felelősséggel mutatja fel. A hi-hetetlen: összhatású a szövege olyan, és annyi artisztikus melankóliát sugároz, ami a témák mindenikéből külön-külön adódna ugyan, de ami ennek a szemmel láthatóan nem a szépelgésre, hanem a tájékoztatásra, felrázásra törő intellektusnak semmiképpen sem volt kitűzött (mellék)célja. Annak a mű-fajnak az ajándékaként (?) kell fogadnunk, melyet a riport, a röpirat és a regény egykori határain nagy írói bátorsággal ide-oda utaz-va, a szemünk előtt szab ki és öltöget, varrogat össze nyersanyagának kontinensnyi bo-rult egéből, hangulatainak festői ködfüggö-nyeiből. Kormos havon a tények vércseppjei. Maga a nyomon követhető nyomtalanság.

Lászlóffy Aladár

STANDEISKY ÉVA: AZ ÍRÓK ÉS A HATALOM, 1956–1963

1956-os Intézet, 1996. 481 oldal, 880 Ft

A rendszerváltást megelőzően az addig eltelt negyven év történetéről és különösen a forradalomról, illetve az azt követő évek eseményeiről nem folyhatott rendszeres, legalább a lehetséges elfogulatlan tudományos kuta-

tás. Maradt tehát az ideologikus és apologetikus hivatalos történet, amelynek fordulatait és ünnepi koreográfiáit a mi nemzedékünk már óvodáskorától betéve ismerte, legtöbbször anélkül, hogy annak elvont történeti logikájával valaha is azonosulhatott volna. Bizonyára nem én voltam az egyetlen, aki az érettségi után úgy felvételiztem az egyetem történelem szakára, hogy XX. századi történelmünkről tudtam betűre mindent, ami a tankönyvben volt, de érteni semmit nem értettem. Mert abban a történetben nem is volt semmi elsajátítható, újrafogalmazható vagy akár csak reprodukálható értelem. S mire sejteni kezdtem, hogy mi történt velünk, és hogy miben élek, már egy egészen más történetet ismertem meg.

Ezt az újat viszont nagyban befolyásolta az az iratlan történeti tudás, ami éppen az elhallgatott vagy átírt történelemre emlékezve szájhagyomány útján (egy történetmentő Oral Historyban), a nyolcvanas évektől pedig leginkább illegális kiadványokban jelent meg. Ez az elmúlt negyven év legendáriuma volt, amely a diktatúra történetírására válaszként őrződött és formálódott, s amelyben keveredett a reális történeti önismeret a szórványos és sokszínű, olykor elfogult emlékezettel, de kényszerűen a morális ellenállás elfogultságával is. S míg a hivatalos történet kelek és egész volt értelem nélkül, addig a titkosan őrzött múlt átélhető és befogadható volt a (bármily relatív) teljesség minden reménye nélkül. Nélkülöznie kellett azt, ami a tudománynak oly fontos: a mindenki számára hozzáférhető *dokumentumokból* kiolvasott tények felsorakoztatását, a rendszeres érvelést és az ismeretek birtokában meggyőződött bizonyítást. Ezért aztán vagy így, vagy úgy, de mindenképpen csak nagyjából tudtuk a dolgokat.

1989 után, amikor a levéltárakban a kutatás javarészt szabaddá vált, és megszűnt az elkerülhetetlenül befolyásoló hatalmi kényszer, a történetírás egyrészt óriási mennyiségű új információhoz jutott, másrészt ettől elválaszthatatlanul végre „szabad levegőhöz” is. És meglepő: milyen nehéz ehhez alkalmazkodni. Hogy milyen nehezen keveredik elő a hatalmi és elnyomott történetírói tudat után a „szabad ember”, a nem elnyomóként és nem elnyomottként élő történeti tudata.

Standeisky Éva könyve egyesíti magában mindazokat az előnyöket, amelyeket a dokumentumok hozzáférhetősége jelent, és azokat a tanulságokat, amelyeket egy átalakulóban lévő jelenkor-történetírás morfondírozásra mindenképpen érdemesnek tarthat. A munka számtalan eddig ismeretlen vagy alig ismert információt tár elénk, miközben azokat egy még alig felszabadult történetírói állásponttól rendezi. Olyan szemlélőnek az álláspontjáról, aki most ír, de még benne van: félig megkönnyebbült, félig haragos.

Konkrétan: a monográfia meghatározó történeti forrásai többéves kiterjedt kutatás eredményeként összegyűjtött levéltári források, az állami és pártirányítás iratai, és főként az íróperek, az úgynevezett „kis” és „nagy” íróper dokumentumai. Ugyanakkor bőségesen felhasználja a korszakra vonatkozó visszaemlékezéseket, naplót, levelezéseket és a magyar emigráció sajtóját is. A szerző ismeri a hatalmat gyakorló kommunista párt korábbi kulturális ideológiáját és módszereit is. Első könyve a kommunista párt 1945 és 1948 közötti irodalompolitikájáról szól, és több cikket, tanulmányt, forrást közölt az 1948 és 1956 közötti irodalompolitikáról és irodalmi életről is. A történetet tehát folyamatában ismeri.

Ez a könyv a forradalom irodalmi vonatkozású előzményeit ismertető rövid bevezető után 1956. október 23-ával indul, és részletesen ismerteti az íróknak a forradalomban vállalt szerepét, a különböző írócsoportok – elsősorban a kommunisták, a népiek és a korábban hallgatásra kényszerített írók – reagálását az eseményekre. Bemutatja a lelkiifurdalás és lelkesedés között hányódó, egyébként is elbizonytalanodott kommunista írók gyakran szorongatott helyzetét ebben az időszakban, amikor sokan számon kérték korábbi, 1953–54 előtti tevékenységüket, és illusztrációként akkori, a hatalom által inspirált sematikus alkotásaikat idézgették. Az írószövetség ülésén nemegyszer párton kívüli író társai, Illyés, Veres, Féja, Ottlik nyugalma és önmérséklete védte meg őket a zavaros időkben befolyásos írói pozíciókra pályázó dilettánsok, illetve az agresszív antikommunisták támadásaitól. Az intervenció utáni fejezetek az írószövetség kétségbeesett küzdelmét mutatják be a feltartóztathatatlannak tűnő vég-

zettel szemben: az írószövetség nyilatkozatait (és az állnyilatkozatokat, amelyeket a szövetség nevében, az írók tekintélyére alapozva mások fogalmaztak meg), az írók tiltakozását és erőfeszítéseit a deportálások ellen, kísérleteiket, hogy a szimpatizáló nemzetközi közvélemény figyelmét még inkább a magyarok felé fordítsák, kapcsolataikat a munkástanácsokkal és az értelmiségi forradalmi szervezetekkel. Az aktív ellenállás időszaka a december 28-i írószövetségi taggyűléssel és a GOND ÉS HITVALLÁS című nyilatkozat megfogalmazásával zárul le.

A könyv második, az előzőnél valamivel terjedelmesebb része 1957 januárjától 1959 végéig követi részletesen az íróperek alakulását, az irodalompolitika változásait és vele az irodalom intézményeinek és néhány író sorsának alakulását. Az 1964-ig terjedő kitekintő fejezet a konszolidált kádárista irodalompolitika legjellegzetesebb vonásait vázolja.

Sok mindent megtudhatunk tehát végre olyan dolgokról, amikről eddig csak sejtésünk vagy bizonytalan tudomásunk volt, és amiket nagyon szeretünk volna pontosabban tudni. Mit is cselekedtek a számunkra mindig is oly fontos, a „nemzet lelkiismeretét megtestesítő” írók a forradalomban. Mikor és milyen körülmények között tartóztatták le, hallgatták ki, engedték el, helyezték vád alá őket, hogyan viselték a bebörtönzést, hogyan vetettek számot önmagukkal, korábbi cselekedeteikkel, és mi történt velük kiszabadulásuk után. A könyv legjobb része, a középpontja, a perekről szóló rész. Mértéktartó, empátikus, nem fölüenyesen ítelkező; a szokásosnál jóval nehezebben értékelhető forrásokat megfelelő kritikával, beleérzéssel és tapintattal kezeli. Ebben a részben nyomon követhetjük, hogy a Rajk-pert és annak hatását jól ismerő Kádár mennyire igyekezett fenntartani a törvényesség látszatát ezeknél a pereknél. A vádlottak legtöbbször, különösen a kihallgatások kezdetén, egyáltalán nem érezte magát bűnösnek, és a kérdésekre válaszolva úgy mondta el a vele történeteket, ahogyan azok emlékezete szerint valóban megtörténtek. A vádiratok végül ezekből a valódi történetekből konstruáltak az ellenséges tevékenység bizonyítására alkalmas fikciókat. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a bebörtönzések és büntetések fő kritériuma nem a bűnösség volt: a bűnösök kiválasztását, mint ahogy

a bűnösség indoklását is bonyolult, hosszú távú politikai szempontok és érdekek határozták meg, amelyeket a belügyi apparátus nem is igen értett, így azokkal azonosulni sem tudott, következképpen állandó feszültség volt közte és a politikai vezetés között. Egyszerűen nem értették, hogy ha egyik író le lehet tartóztatni, akkor a másikat hasonló „bűnnel” miért nem. Jogi szempontból gondot okozott kezdetben az is, hogy a november 4-e előtti, illetve a forradalom alatti tevékenységet figyelembe vehetik-e. Ezekben a dolgokban azonban nem a jogi és nem is a hivatali logika döntött, hanem a legfelső szintű politikai apparátus stratégiai megfontolásai.

Standeisky Éva könyvének ez a pereket is elemző harmadik fejezete a MEGTÖRLÉS ÉS KIEGYEZÉS címet viseli. Álláspontom néhány dologban eltér attól, amit a szerző ebben a részben kifejt. Röviden összefoglalva az eltérések a következők: 1. Nem gondolom, hogy az írókkal valamiféle külön kiegyezés történt volna. Erre nem volt lehetőségük, tényleges alkuhelyzet nem volt. A kádárista vezetés kezdetől fogva a rendszer általános működésének megszervezésére koncentrált, aminek csak része, de szerves része volt a irodalmi intézmény és az irodalmi működés. Az írók minden kivétel és külön alku nélkül ebbe az általánosan érvényes kádárizmusba tagozódtak be szép lassan. 2. Kádáron kívül a személyeknek ebben a korai időszakban nem volt kiemelkedő szerepük, így Aczélnak sem. Ő (ekkor még) nem rendszeralkotó, hanem nagyon is rendszerspecifikus figura, aki a hivatali elnyomószerepnek az idők folyamán személyisége révén sajátosságát tudott adni. 3. A szerző nem döntötte el egyértelműen, hogy mi a rendje, rendszere a diktatúra folytonosságának és változékonyosságának. Többször állítja, hogy egyértelmű restauráció folyt, az új vezetés a korábbi eszközök újrafelhasználásával visszatért a régi módszerekhez, máskor rávilágít az '56 előtti és utáni diktatúra különbözőségére.

Azt gondolom, hogy a korábbi történetírói pozícióktól nehéz megszabadulni. Míg a perekről szóló részben teljesen helyénvaló és megbízható a személyekre, emberi sorsokra összpontosító empátia, a struktúrák és intézmények történetének, működésének vizsgálata valószínűleg másfajta empátiát és logikát igényel. A forradalom utáni kommunista

diktatúra nagyon bonyolult, összetett módon működő rendszer volt, amelyet érzelmileg, szakrálisan, a megtorlás és kiegyezés koordináta-rendszerében nem lehet megfejteni. Mint ahogy nem lehet kritika nélkül hosszasan jellemezni azokkal a szavakkal, amelyekkel az emigráció sajtója jellemezte 1956 és 1964 között. Ezek a leírások színesek, érzéketesebbek, de sok tekintetben ismereteik hiányossága és egyébként érthető indulataik miatt nagy tételben felhasználva őket anakronisztikusak is.

A mai jelenkor-történetírás egyik problémája tehát az, amit Standaesky Éva könyve is tartalmaz, hogy néhány évvel a diktatúra bukása után a történeti leírás és az ideológia-kritika valójában kényesen egyensúlyozó önuralom kérdése: teljesen el kell szakadni az elnyomás és az elnyomattatás történetírói pozíciótól is. Mert miközben vannak, akik a szenvedést és a megaláztatást nem tudják elfelejteni, mások a mulandó hatalom szép világára gondolnak. A történetírás nem szünteti meg, nem is akarja megszüntetni ezeket az érzelmeket, indulatokat és nosztalgiaikat, de zárójelbe teheti, felfüggesztheti (majd őket annak érdekében, hogy olyan tanulságokhoz juthasson, amelyek további sorsunk alakításában talán segíthetnek bennünket.

Összegezve: nagyon hasznos, hiánypótló és több szempontból is tanulságos Standaesky Éva könyve, ráadásul a tudományos munkák között feltűnően szép, érdekes kivitelben, ami a tervező Molnár István érdeme.

Kalmár Melinda

„VIGYÁZZ, VIGYÁZZ, SOSE REPÜLJA ZANGYALOKKAL”

*M. Nagy Miklós: Nikkelszamovár
JAK 85, Balassi Kiadó, 1996. 214 oldal, 380 Ft*

M. Nagy Miklós bátor ember: ma, amikor az orosz irodalom a magyarországi könyvpiacon talán a legnehezebben kelendő áru, esszékötetet jelentetett meg a modern orosz iro-

domról. Olyan szerzőkről, akiknek a nevét is alig hallhatta a művelt magyar olvasó. Van abban valami jó értelemben vett fanatizmus, ahogyan M. Nagy Miklós a „posztszovjet” irodalmat népszerűsíteni és magyarul is hozzáférhetővé tenni igyekszik. Tanulmányai, esszéi, fordításai ennek a feladatnak elvégzését célozzák meg – megkockázatom: még akkor is, amikor nem a legújabb orosz irodalomról ír, vagy nem az orosz irodalomról ír. Ezt teszi a NIKKELSZAMOVÁR című esszékötetében is.

Érdeemes ezt a kötetet „egyvégtében” elolvasni, mint egy regényt. Nemcsak az derül ki, hogy a szerző biztosan tájékozódik a modern orosz irodalom dzsungelében, hanem az is, hogy ezeknek az írásoknak stílusuk van, hogy valóban esszék, hogy szépirodalmi ihletettségek. Az esszéírást én a legnehezebb írói feladatok egyikeként tartom számon, ezért is érthetetlen számomra, miért vállalkoznak manapság olyan sokan rá. Aztán megérteni véltem: az esszé szubjektivitásával a rossz esszéíró pótolhatónak véli a hiányzó tárgyi ismereteket, a szakmai (irodalomelméleti és – félve írom le ebben a posztmodern állapotban – irodalomtörténeti) kompetenciát. M. Nagy Miklós a NIKKELSZAMOVÁR-ban imponáló magabiztossággal vonultatja fel és csoportosítja a kis hazánkban csak kevesek birtokában meglévő tényanyagot, operál irodalomelméleti fogalmakkal, tájékozódik különféle elemzési módszerek között. Az esszéforma nála nem valami hiány elfedésére szolgál, sokkal inkább a pontos ismeretek még árnyaltabbá tételére. M. Nagy Miklós nem akarja a tudós ember (ál)objektivitását olvasójával elhitetni: írásaiban mindig ott érződik rejtőzködő személyisége. Ironikus, önironikus, gunyoros „kiszólásai” a szövegből a mégoly határozott elképzelésekkel is rendelkező kritikus vívódásait, töprengéseit mutatják: azt aényt, hogy a beszélő csak önmaga mondanójának megkérdőjelezésével válhat valamelyest hitelessé. Mindeközben nem válik modorossá, nem kezd el csak valamely irodalmi klikk számára érthető madárnyelven beszélni: eretnek módon érthető, sőt közérthető. Hogy M. Nagy Miklós szépirói vénával rendelkezik, kiderülhetett már a fordításai-ból is: utalok itt például arra a nyelvi leleményességre, mellyel Juz Aleskovszkij KENGU-